

Олег ЖУРБА,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри спеціальних галузей
історичного знання та дидактики історії
Дніпровського національного університету
імені Олеса Гончара,
Дніпро, Україна

e-mail: zhurba.oi@i.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7800-0743>

Oleh ZHURBA,

Doctor of History, Professor,
Professor at the Department of Special Branches
of Historical Knowledge
and Didactics of History,
Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, Ukraine

Олексій ШЛЯХОВ,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри спеціальних галузей
історичного знання та дидактики історії
Дніпровського національного університету
імені Олеса Гончара,
Дніпро, Україна

e-mail: alexshlyahov@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0752-4061>

Oleksii Shliakhov,

Doctor of History, Professor,
Professor at the Department of Special Branches
of Historical Knowledge
and Didactics of History,
Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro, Ukraine

Польська міграція до Катеринославщини на межі 19–20 століть

У статті представлено потоки польської міграції до Катеринославщини на межі 19–20 століть, з'ясовано їхні причини, механізми, соціальний і персональний склад переселенців. Першу групу становили учасники Січневого повстання 1863–1864 рр., переміщення яких було примусовим і ставило перед ними завдання вижити в екстремальних умовах. Друга — випускники престижних інститутів — свідомо відправлялися до регіону задля реалізації кар'єрних планів. Їхня політична орієнтація відрізнялася лояльністю та переважно консервативними переконаннями. Представники обох груп по-різному дивилися на перспективи перебування у регіоні. Перші розглядали його як транзит, а інші пов'язували з ним майбутнє. Перспективним вважаємо встановлення параметрів обох потоків, які обіймали супротивні позиції у широкому суспільно-політичному й соціальному спектрі. Між цими крайнощами — трудова міграція, переселення службовців, діячів освіти й культури.

Ключові слова: Катеринославська губернія, Донецький басейн, польська діаспора, польське повстання 1863–1864 гг., гірничо-промисловість.

Polish Migration to the Katerynoslav Governorate at the Turn of the 19th and 20th Centuries

The aim of the article was to identify and present elite flows of Polish migration to the Katerinoslav Governorate and their adaptation practices in the last quarter of the 19th — early 20th centuries. The methodological basis of the work was the range of prosopography techniques and methods, which were used as tools in the reconstruction of the collective portrait of representatives of various social groups. The novelty of the study lies in establishing the causes, mechanisms, social and personal composition of the two Polish migration flows to Southern Ukraine. Special attention is paid to identifying the ways and methods of adaptation of the Polish population. The Polish migration flows on the territory of the Katerynoslav Governorate are presented. The movement of participants in the Polish uprising of 1863–1864 was forced in nature. The purpose of their stay was to survive while waiting for the end of the exile. Participation in the armed struggle against tsarism determined the special attitude of the authorities and the local population towards them. The second group is graduates of prestigious mining institutes who deliberately went to promising industrial regions to realize their ambitious plans for civil service and business careers. In terms of political orientation, mining engineers were distinguished

by complete loyalty and conservative beliefs. Representatives of both streams looked differently at the prospects of their stay in the South of Ukraine. The former, in the overwhelming majority, considered it as a transit region, while Polish officials and businessmen associated the economic and financial future with it. Calculating the parameters of both streams, which was measured in dozens of people, allows us to assert that they represented extreme positions in a wide spectrum of the resettlement of thousands of Poles to the Katerynoslav Governorate. Between these extremes is widespread labor migration, the resettlement of employees, educational and cultural figures. The study of all Polish migration flows, the establishment and clarification of their quantitative and personal composition, strategies and practices of survival and adaptation in Southern Ukraine has significant scientific relevance and appears to be a promising direction for further heuristic and interpretative efforts.

Keywords: Katerynoslav Governorate, Polish diaspora, Donetsk basin, Polish uprising of 1863–1864, mining industry.

Формування багатонаціонального соціуму Південної України в другій половині 18 — на початку 20 ст. було й залишається для вітчизняної історіографії важливою науковою проблемою, на вирішення якої з останньої чверті 20 ст. суттєвий вплив справляли не лише зміни теоретико-методологічних і концептуальних парадигм, але й фактори позанаукового характеру. Це цілком стосується і питань щодо шляхів, форм та характеру присутності у краї представників польської національності, глибоке вивчення якої перебуває на початковому етапі.

За роки незалежності зусиллями таких істориків, як Ганна Швидько, Анатолій Бойко, Василь Пірко, Світлана Абросимова¹ та інших, проблема національно-культурного різноманіття Південної України була вміщена в регіональний контекст, у центрі уваги якого перебували обшири Катеринославської губернії. Регіональна дослідницька оптика, доповнена копіткою роботою в архівах, дала змогу суттєво змінити уявлення про соціально-економічні й духовно-культурні процеси модерного часу, відкрити для суспільства та фахових істориків невідомі або забуті імена, поринути у повсякденні практики представників різних верств, в ідейні шукання інтелектуалів, представити динаміку формування модерного середовища.

Проте, незважаючи на суттєві якісні зміни в освоєнні історії краю, багато питань залишається відкритими. Саме до таких належить історія генези і розвитку польської діаспори. Зазначимо, що дослідження напрямів і складу міграційних потоків, характеру взаємодії із владою

та місцевими мешканцями, життєвих стратегій переселенців важливі не лише для розуміння історії польського визвольного руху та імперської історії, але й у багатьох інших проблемно-тематичних, зокрема регіональних, контекстах. Серед них вагоме місце посіло питання шляхів формування польської діаспори у південних губерніях Російської імперії.

Попри це, поряд із загальними уявленнями щодо напрямів і джерел формування польської діаспори, предметна картина її створення та адаптації у багатонаціональному соціумі відсутня. Історія поляків на Катеринославщині не знайшла відображення і в нечисленних синтезах місцевої історії, де в кращому разі їхня присутність лише згадувалася². Виключення становить колективна праця дніпровських істориків, в одному із підрозділів якої представлено стислий нарис польської етнічної громади Придніпров'я в другій половині 19 — на початку 20 ст.³

Проблематика польської присутності в економіці, культурі, соціальних, політичних та духовних процесах у Південній Україні довгого 19 ст. останнім часом набуває все більшої актуальності як в українській, так і польській історіографіях⁴.

¹ Журба О., Литвинова Т. Історіографія і творчість Ганни Кирилівни Швидько (1944–2022 рр.). *Український історичний журнал*. 2024. № 2. С. 142–156; Литвинова Т.Ф. Біографічні нотатки до бібліографії Г.К. Швидько. *Швидько Ганна Кирилівна: Біобібліографічний покажчик*. Дніпропетровськ, 2014. С. 6–23; Пірко Василь Олексійович: [Біобібліографічний покажчик]. Донецьк, 2010. 28 с.; Швидько Г.К. Світлана Вікторівна Абросимова (20 червня 1953 — 6 березня 2011) [бібліографія]. *Український археографічний щорічник*. 2012. Вип. 16/17. С. 734–739; Бойко А.В. Досліди історії Степової України: у 2 т. Запоріжжя, 2021.

² Portnov A. *Dnipro: An Entangled History of a European City*. Boston: Academic Studies Press Academic Studies Press, 2022. 374 p.; Дніпропетровськ: віхи історії / під ред. А. Болєбруха. Дніпропетровськ, 2001. 256 с.; Історія міста Дніпропетровська / під ред. А. Болєбруха. Дніпропетровськ, 2006. 596 с.; Портнов А., Портнова Т. Дніпро. Біографія великого міста в степу. Київ, 2024. 208 с.; Яворницький Д. Історія города Екатеринослава. Днепропетровск, 1989. 197 с.

³ Світленко С., Шляхов О., Мирончук В. Польські переселенці у краї. *Етнонаціональний світ Придніпров'я*. Ч. 2: Етнонаціональні спільноти часів інкорпорації та модернізації. Дніпро, 2019. С. 165–173.

⁴ Korzeniowski M., Latawiec K., Mądzik M., Tarasiuk D. *Polacy na Wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921*. Lublin, 2014. 294 s.; Portnov A. *Dnipro: An Entangled History of a European City...*; Журба О. Особові справи учасників польського повстання 1863–1864 років у Державному архіві Дніпропетровської області: джерелознавчий аналіз та інформаційний потенціал. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 4. С. 220–235; Заруба В. Половиця половецьких степів. Життя та наукова праця Мар'яна Дубецького у Придніпров'ї впродовж 1874–1880 рр. Дні-

Проте питання шляхів і механізмів формування польської діаспори лише починає усвідомлюватися як значиме наукове завдання. А тому *метою нашої роботи* стало представлення двох елітних потоків польської міграції до катеринославського регіону та їхніх адаптаційних практик.

Проблема виділення серед міграційних рухів південноукраїнських губерній політичного складника органічно включена до контексту історії соціальних і національних визвольних змагань. Зосередження на польській присутності звернуло нашу увагу на історію такого значущого явища, як Січневе повстання 1863–1864 р., вивчення якого має довгу й розгалужену традицію.

Дослідницька практика цієї проблеми протягом останніх років суттєво розширила свої межі. Серед актуальних опинилося питання вивчення подальшої долі учасників повстання. Центральне місце посіли дослідження репресивних практик влади, умов перебування повстанців на каторзі й у засланні, ставлення до них адміністрації та населення, вплив на культурне життя регіонів імперії, еволюцію польського питання загалом⁵. Серед пріоритетних виявилася проблема перебування повстанців у Сибіру⁶. Значущою особливістю сучасного вивчення стало активне залучення матеріалів як центральних, так і провінційних архівів, що свідчить про звуження і водночас поглиблення дослідницької оптики, зміщення центру уваги до проблем історії повсякденності, історичної імагології, суспільної свідомості. Специфікою сучасної історіографії стали також наукові підходи, які вписували долі польських повстанців у контексти регіональної історії та вказували на перспективність архівних розвідок в обласних архівах України, Білорусі й Росії⁷. Такі методи дають змогу сформулювати питання щодо ролі та місця поляків у становленні місцевих суспільно-політичних й інтелектуальних

ландшафтів, культурної взаємодії та взаємовпливів.

Розширення проблематики вивчення Січневого повстання зумовило постановку питання щодо постсибірських доль повстанців. Одним із напрямів цих студій стало обстеження інформаційного потенціалу регіональних архівів. Так, у фонді 11 (Канцелярія Катеринославського губернатора) Державного архіву Дніпропетровської області (далі — ДАДО) було виявлено комплекс із 29 особових справ учасників повстання, яким після сибірської каторги було дозволено проживати під поліцейським наглядом у Катеринославській губернії. Джерелознавчий аналіз структури й інформаційних можливостей цих документів вже був опублікований⁸. Змістовна ж сторона матеріалів заслуговує на окреме вивчення, особливо в контексті виявлення адаптаційних практик піднаглядних поляків.

Однією із основних причин наявної історіографічної ситуації стала недостатня забезпеченість студій відповідними інформаційними ресурсами. Не в останнє це пов'язано зі значними втратами місцевих архівів внаслідок Другої світової війни. Це засвідчили різноманітні проекти ДАДО, що висвітлювали історію та діяльність архіву, його інформаційний потенціал. Проте склад і зміст документів щодо історії місцевої польської общини не знайшов у цих текстах жодного відображення⁹.

Попри це, пошуки у ДАДО дали змогу виявити значний, не запроваджений до наукового обігу комплекс особових справ учасників польського повстання 1863–1864 рр. (ф. 11), що став джерельною базою вивчення долі повстанців, які склали один із потоків міграції поляків до Катеринославщини. Крім того, фонди місцевого жандармського управління (ДАДО, ф. 313) містять матеріали, що відображають політичні погляди й настрої окремих інженерів польського походження, які працювали на гірничопромислових підприємствах Донбасу.

Другий комплекс складений переважно із друкованих джерел, найбільш інформативними з яких були «Труды...» з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, матеріали фабрично-заводської статистики, регіональні довідкові видання,

про, 2023. 192 с.; Поляки на Півдні України: історія та сьогодення: у 2-х т., Жешов, Київ, Миколаїв, 2008. Т. 1. 328 с.; Т. 2. 264 с.

⁵ Powstanie styczniowe 1863–1864: walka i uczestnicy, represje i wygnanie, historiografia i tradycja. Kielce, 2005. 334 s.

⁶ Трынковский Я. Польская Сибирь. Ссылные и их жизнь. Рождение мифа. Санкт-Петербург, 2023. 622 с.; Участники Январского восстания, сосланные в Западную Сибирь, в восприятии российской администрации и жителей Сибири. Документы гражданской администрации, полиции и жандармского ведомства. Санкт-Петербург, 2021. 418 с.; Участники Январского восстания, сосланные в Западную Сибирь, в восприятии российской администрации и жителей Сибири. Мемуары. Письма, публицистика. Истоки российских исследований судеб сосланных в Сибирь участников Январского восстания. Санкт-Петербург, 2022. 626 с.

⁷ Caban W., Mulina S. Zesłancy postyczniowe w Kurgane. Sprawa Towarzystwa Pomocy Wzajemnej. *Res Historica*. 2018. № 46. S. 203–218.

⁸ Żhurba O. Archiwalia dotyczące uczestników powstania styczniowego w zbiorach Archiwum Państwowego Obwodu Dniepropietrowskiego. *Almanac Historyczny / Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach*. 2024. T. 26. S. 175–188; Журба О. Особові справи учасників польського повстання 1863–1864 років... С. 220–235.

⁹ Державний архів Дніпропетровської області: путівник у 2 т. Т. 1. Дніпро, 2016; Киструська Н. Передмова. Державний архів Дніпропетровської області. Анований реєстр описів. Т. 1: Фонди дорадянського періоду. Дніпро, 2019. С. 9.

а також спогади сучасників, зокрема гірничого інженера О. Феніна¹⁰.

В останній чверті 19 ст. Катеринослав та губернія в цілому переживали справжній індустріальний бум і швидко розвивалися за рахунок зовнішнього притоку населення та капіталу. Якщо у 1840 р. у губернському місті проживало усього вісім тисяч осіб, то за загальноросійським переписом 1897 р. — 112 тисяч мешканців. Помітне місце серед них посіли поляки. У Катеринославі на кінець 19 ст. вони обіймали четверте місце (3 %; 3,418 тис.), поступаючись лише українцям (16 %; 16 тис.), євреям (36 %; 40 тис.) і великоросам (42 %; 42 тис.). Загальна кількість поляків у Катеринославській губернії в цілому на той час становила 12 тис. осіб.

Значна частина польського населення діставалася сюди у пошуках роботи, бо цей регіон, а особливо його промислові осередки — Катеринослав, Олександрівськ, Кам'янське, промислові містечка Донбасу (Юзівка, Алчевськ, Єнакієве, Макіївка), — швидко ставали зонами бурхливого індустріального розвитку, які гостро потребували робочих рук і кваліфікованих кадрів у галузях металургії, гірничої справи, комерції. Невипадково на Дніпровському металургійному заводі у Кам'янському, директором якого був відомий підприємець польського походження інженер-технолог Ігнатій Ясюкович, вихідці з польських губерній становили наприкінці 19 ст. 27 % робітників. Звичайно, формування польської діаспори відбувалося не лише за рахунок трудової та бізнесової міграції. Катеринославщина іще з 1830-х років ставала місцем вигнання для польських повстанців, інших неблагонадійних елементів, яких влада надовго відправляла на заслання подаль від рідних країв.

Сконструємо кілька досить репрезентативних моделей поведінки засланців. Перше, що привертає увагу, це їхні наполегливі спроби розширити коло особистої комунікації шляхом налагодження письмового спілкування із родичами, більшість із яких була дворянами Київщини, Волині чи Поділля. Наступним кроком стали масові прохання дозволити довготривалу (від трьох місяців до року) відпустку на батьківщину з різноманітних причин (хвороба близьких родичів, довга розлука, залагодження майнових проблем, весілля). Слід зазначити, що попри на всю бюрократичну тяганину такі прохання переважно отримували позитивний відгук. В одній зі справ натрапляємо на екзотичне клопотання дозволити тривале

лікування закордоном (у Бельгії) з проханням видати закордонний паспорт, яке було задоволено¹¹. Ще в одному документі знаходимо згоду Міністерства внутрішніх справ на лікування засланця з його сім'єю в Німеччині¹².

Крім стратегії, що розглядає місце поселення як транзит для подальшої міграції до рідного культурного ландшафту, частина засланців, що пов'язувала своє майбутнє з регіоном вимушеного перебування, намагалася шукати шляхи освоєння та використання місцевих можливостей і ресурсів. Так, у справі Феліціана Горецького, який мав спеціальність провізора, натрапляємо на позитивний відгук щодо його прохання орендувати аптеку в Бахмуті¹³.

В унікальній справі, складеній на двох засланців одночасно (Степан Турський і Максиміліан Васьковський), виявлено їхнє листування з губернською владою з приводу переїзду з Маріуполя, де неможливо було знайти роботу, до Бахмутського повіту, для праці на металургійному заводі, заснованому тут в 1869 р. англійським підприємцем Дж. Хьюзом. М. Васьковський писав: «Будучи за ремеслом ливарником, у призначеному ж місті не в змозі знайти собі будь-якої роботи для прогодовування себе, наслідуюся всепокірніше просити Ваше Превосходительство про дозвіл мені переселитися в Бахмутський повіт у завод залізобудівний Юзова»¹⁴. Таке ж прохання направив губернатору й С. Турський. Невідомо з якої причини, але ці клопотання було відхилено. У відповідях вказувалося: «Як виявилось, за зібраними відомостями, політичний засланець дворянин Максиміліан Васьковський (те саме й Степан Турський. — О. Ж., О. Ш.) може бути взятий на роботу тільки чорноробом, тому що в цей час жодних інших занять йому Управління заводу надати не може»¹⁵.

Ще одне свідчення активного пошуку роботи в нових умовах збереглося у справі Степана Ходаковського. Спрямований на поселення до міста Верхньодніпровськ, він опинився у скрутному становищі. У проханні від 20 грудня 1876 р. писав: «...в зазначеному місті до теперішнього часу не міг відшукати для себе ніяких занять і, перебуваючи, через брак інших засобів до життя, в самому безвихідному становищі, наслідуюся вдатися до Особи Вашого Превосходительства з найпокірнішим моїм проханням про дозвіл мені переїхати на постійне проживання до міста Катеринослав, де я як фахівець підшукав для себе

¹⁰ Фенин А.И. Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883–1906 гг.). Прага, 1938. 177 с.; Фенин А.И. Воспоминания инженера. Б. г. Ч. II. URL: <https://corpus.prozhitto.org/person/5811> (дата обращения: 04.08.2025).

¹¹ Державний архів Дніпропетровської області (далі — ДАДО). Ф. 11. Спр. 13.

¹² Там само. Спр. 57.

¹³ Там само. Спр. 60.

¹⁴ ДАДО. Ф. 11. Спр. 83. Арк. 23.

¹⁵ Там само. Арк. 26.

заняття, що може дати мені кошти до життя, саме в ковбасному закладі пані Сервачинської»¹⁶.

Звернімо увагу, що пошуки роботи польськими засланцями супроводжувалися їх міграціями як із провінції до губернського центру, так і навпаки. Приміром, для того щоб посісти вакантне місце земського фельдшера, колишній студент медичного факультету Київського університету Вікентій Василевський 17 вересня 1881 р. просив дозволу на переїзд з Катеринослава до Нікополя¹⁷.

Серед професій, освоєння яких уможливило адаптацію в нових умовах, помітне місце посідало приватне вчительство. Проте в архівних справах, ймовірно, тому, що такі заняття не вимагали офіційного дозволу, цей факт не відклався. Водночас високий освітній статус більшості засланців сприяв приватному викладанню: з 30 учасників Січневого повстання, на яких були заведені особові справи, четверо були міщанами, двоє — ксьондзами, а з 24 дворян — п'ятеро колись навчалися у Київському університеті. В особовій справі ксьондза Йосипа Давидовича, колишнього ректора Тельшевської римсько-католицької семінарії та магістра богослов'я, знаходимо непряме підтвердження його педагогічних нахилів. У статейному списку 1866 р., складеному ще в канцелярії Томського губернатора, було зазначено, що «Давидович висланий з Томська до Каїнська під суворий нагляд поліції за пропозицією п. начальника губернії від 18 лют. 1870 р. за № 399 за створення без відома начальства школи, в якій навчав грамоті хлопчиків і дівчаток...»¹⁸.

Припущення щодо приватних уроків як способу заробітку підтверджено і в спогадах найбільш статусного з відправлених до регіону засланців — Мар'яна Дубецького. І хоча особова справа останнього у ДАДО не збереглася, український історик Віктор Заруба, спираючись на його спогади, матеріали українських і російських архівів, нещодавно опублікував змістовне дослідження історії перебування цього відомого діяча та одного з керівників Січневого повстання у Катеринославській губернії у 1874–1880 рр.¹⁹ У монографії заняття приватними уроками, репетиторством, гувернерством представлені як значимі стратегії виживання. Окрім цього, М. Дубецький, вивчаючи козацьку історію регіону, написав у Катеринославі та опублікував у краківській пресі кілька досліджень, присвячених початковому періоду повстання Б. Хмельницького.

Ще одним із шляхів адаптації учасників повстання, більшість з яких була холостими, стало одруження. З архівних матеріалів свідченням

цього служить справа Яна Поплавського, прохання якого на шлюб «з мешканкою міста Верхньодніпровська дочкою удови колезького реєстратора Тетяною Лисяковою» було прихильно зустрінуте губернським начальством²⁰.

Особисті справи повстанців висвітлюють не лише матеріальний бік їхньої адаптації. Найявність у Катеринославі та губернії значної кількості християн католицького віросповідання (з 30 засланців лише один був православним) сприяло задоволенню спільних духовних запитів. Центром римсько-католицької громади Катеринослава став відкритий у 1877 р. костел Святого Йосипа. В особових справах зафіксовано неодноразові прохання на виїзд до Катеринослава для відвідування костелу тих, хто перебував під поліцейським наглядом в інших містах губернії. У справі відправленого на поселення до Верхньодніпровська відставного поручика Андрія Липомана зафіксовано три його прохання на поїздки до Катеринослава для сповіді (15 січня 1882 р. та 30 березня 1883 р.) і говіння (29 березня 1878 р.) у римсько-католицькому костелі²¹.

На окрему увагу заслуговують стратегії адаптації представників духовенства, які підтримали повстання або брали в ньому участь. Серед архівного комплексу ДАДО є особисті справи двох ксьондзів — ректора семінарії Йосипа Давидовича та Йосипа Сржедницького. Їхнє становище посилювалося заборонаю влади відправляти церковну службу й проповідувати. Тому священники, описуючи у проханнях до влади власне жалюгідне становище, прохали збільшити їм матеріальну допомогу. Крім того, Й. Давидович усіма силами намагався вирватися з Катеринослава, неодноразово і безрезультатно звертаючись з проханням перевести його чи до Курляндської, чи до Ризької, чи до Смоленської губернії. Об'ємне листування Й. Давидовича з представниками центральної та місцевої влади завершилося пропозицією обійняти посаду вікарія у Воронежі²². Стратегії виживання ксьондза І. Сржедницького були спрямовані на адаптацію до місцевого духовного ландшафту. Про це свідчить прохання Ради з будівництва костелу до губернатора дозволити йому відправляти церковну службу в Катеринославі²³.

Огляд стратегій адаптації учасників польського повстання дає змогу виділити два основні напрями: інтерналістський, націлений на виживання та інтеграцію в нове соціальне середовище, й екстерналістський, пов'язаний із прагненням забезпечити собі умови існування для подальшого транзиту.

¹⁶ Там само. Спр. 84. Арк. 18–18 зб.

¹⁷ Там само. Спр. 97. Арк. 27.

¹⁸ Там само. Спр. 15. Арк. 10.

¹⁹ Заруба В. Половиця половецьких степів...

²⁰ ДАДО. Ф. 11. Спр. 74. Арк. 23.

²¹ Там само. Спр. 67. Арк. 17, 19, 21.

²² Там само. Спр. 15.

²³ Там само. Спр. 21.

Інтерналістська стратегія передбачала знайомство з новими соціальними стандартами та їх освоєння. Політичні засланці включалися до динамічно зростаючого з 1870-х роках ринку праці, деякі обзаводилися сім'ями, формували власний специфічний духовно-культурний простір. Незважаючи на відмінності у виборі способів адаптації, прийомів і методів виживання та соціалізації після сибірської каторги, політичні засланці відіграли важливу роль у становленні польської діаспори в регіоні та формуванні багатонаціонального культурного простору південно-українських губерній у цілому.

Ще один міграційний потік поляків мав цілком добровільний характер і зумовлювався меркантильними та кар'єрними стимулами. Він був пов'язаний із переміщенням кваліфікованих кадрів — освічених інженерів, майстрів, комерсантів, яких приваблювали перспективи зростання регіону²⁴. Зазвичай вони демонстрували ділову ініціативу, заповзятливість та комерційні здібності. Невипадково один із керівників Ради з'їздів гірничопромисловців півдня Росії О. Фенін наголошував на тому, що «участь інженерів-поляків була взагалі дуже помітна в російській промисловості — вони були гарними техніками, надали багато прикладів вправних організаторів і адміністраторів промислових підприємств»²⁵.

Поляки, піддані Російської імперії, долучалися до діяльності в гірничозаводській галузі переважно двома шляхами. Перший полягав у тому, що після завершення технічних інститутів вони починали працювати на посадах штейгерів, інженерів або навіть директорів-розпорядників у приватних шахтовласників та гірничопромислових компаніях регіону. А згодом деякі з них і самі розпочинали підприємницьку діяльність.

Другий шлях: отримавши вищу технічну освіту, інженери польського походження розпочинали свою кар'єру на казенних підприємствах, а потім долучалися до діяльності приватних компаній і товариств, зокрема входили до складу їхніх керівних органів, або започатковували власний бізнес. Як у першому, так і другому випадках вони зараховувалися до штатів урядових відомств (переважно Головного гірничого управління) без утримання. Відповідно служба таких осіб у приватних компаніях прирівнювалася до державної та супроводжувалася отриманням ними відповідних чинів згідно з чинним Табелем по ранги.

Перші згадки про поляків-інженерів у гірничій промисловості Донецького басейну датуються кінцем 1870-х — початком 1880-х років. Саме

²⁴ Шляхов О. Підприємці Півдня України в другій половині XIX — на початку XX ст.: бізнесові практики та громадсько-політична діяльність. Дніпро, 2022. 288 с.

²⁵ Фенін А.И. Воспоминания инженера. Ч. II.

у цей час до діяльності у вугледобувній промисловості долучився Михайло Яшевський. У 1861 р. він набув фаху гірничого інженера. Потім працював на різних державних посадах. У 1871 р. отримав чин надвірного радника, а 1875 р. — колезького радника. Зрештою обійняв посаду в управлінні справами гірничопромислової компанії, брав участь у розвідці вугільних родовищ у східних районах Катеринославської губернії²⁶. Від початку 1880-х років перебував на посаді завідувача Ясиновським рудником шахтовласника Е. Шредера. М. Яшевський був активним учасником з'їздів гірничопромисловців півдня Росії, виконував обов'язки секретаря цієї організації. У 1880 р. почав видавати друкований орган гірничопромисловців — «Южно-Русский Горный Листок». Як згадували сучасники, він, «... полюбуючи гірничу справу, невтомно працював над різноманітними технічними й економічними питаннями гірничої промисловості... Він все життя прагнув бути спритним і прозорливим практиком і, незважаючи на це, [...] залишався адептом науки, по-дитячому довірливим і глибоко віруючим у людей діячем»²⁷.

Перший досвід організації поляками власних кам'яновугільних копалень у Донецькому басейні датується серединою 1880-х років. У 1884 р. у Бахмутському повіті, поблизу Юзівки, на землях поміщика Уразова почала працювати шахта, яка належала А. Домбровському²⁸. Однак інформації щодо походження та фаху цього шахтовласника в джерелах поки не знайдено.

Одну із найуспішніших серед представників польської громади бізнесових кар'єр зробив інженер Казимир Мсциховський. Він народився 9 січня 1850 р. у Кам'янець-Подільську в шляхетській родині. Навчався у Немирівській гімназії, а 1874 р. закінчив фізико-математичний факультет Університету Св. Володимира зі ступенем кандидата. Другу вищу освіту здобув у 1876 р. в Інституті інженерів шляхів сполучення в Санкт-Петербурзі. Почав працювати позаштатним інженером на Курсько-Харківсько-Азовській залізниці²⁹. Під час російсько-турецької війни — на будівництві військової Бендеро-Галицької дороги через Дунай, за що був нагороджений орденом «Зірка Румунії».

²⁶ Korzeniowski M., Latawiec K., Mądzik M., Tarasiuk D. Polacy na Wschodniej Ukrainie... S. 93.

²⁷ Михаил Игнатьевич Яшевский. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/РБС/ВТ/Яшевский,_Михаил_Игнатьевич (дата обращения: 04.09.2025).

²⁸ Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Т. 2. Бахмутский уезд. Екатеринослав, 1886. С. 262.

²⁹ Шляхов О.Б. Казимир Мсциховський: соціо професійний портрет гірничопромисловця кінця XIX — початку XX ст. *Передові технології реалізації освітніх ініціатив*. Переяслав, 2025. С. 459.

Від 1883 р. Казимир Людвігович перебував у підпорядкуванні міністерства шляхів сполучення, а також як представник від уряду почав працювати у товаристві Південно-Російської кам'яновугільної промисловості. У цій компанії К. Мсциховський виконував функції директора Корсунської копальні. Водночас обіймав посаду інспектора штейгерського училища, яке було відкрите у 1878 р., а згодом став начальником цього закладу. Зазначимо, що до відкриття училища долучився також Домінік Стемпковський, окружний інженер 4-го Луганського гірничого округу. На початку 1880-х років він працював маркшрейдером, неодноразово брав участь у роботі з'їздів гірничопромисловців³⁰. У 1896 р. Д. Стемпковський був нагороджений орденом Св. Станіслава 2-го ступеня та отримав чин статського радника.³¹

У 1897 р. Мсциховський був відряджений у розпорядження Міністерства фінансів³², а наступного року призначений у супровід Генерального Комісара російського відділу на Всесвітній виставці в Парижі. У 1902 р. отримав чин статського радника, а в 1906 р. — дійсного статського радника. Був нагороджений орденами Св. Станіслава 1-го і 3-го ступеня та орденом Св. Анни 4-го ступеня.

На початку 1890-х років К. Мсциховський зацікавився підприємницькою діяльністю. У 1891 р. разом з французами Е. Пастером та Є. Верд'є, землевласниками Катеринославської губернії О. й В. Плещеевими стає співзасновником Донецького акціонерного товариства залізобного й сталеливарного виробництва, яке мало на меті будівництво Дружківського металургійного заводу³³.

Водночас К. Мсциховський організував і власну кам'яновугільну справу. Для цього ще в 1889 р. він придбав у селі Селезньовка, біля Луганська, 450 дес. землі. Крім того, К. Мсциховський орендував у селян Адріанопольської волості Слов'яносербського повіту землю терміном на 30 років³⁴. У 1893 р. почала діяти Юр'ївська шахта, де працювало 42 робітники³⁵. У той час було збудовано й залізничну

колію довжиною шість верст, якою вугілля доставляли на станцію Юр'ївка Катерининської залізниці. Нарешті в 1900 р. було закладено ще одну потужну копальню (шахта № 2). У такий спосіб К. Мсциховський стає власником великого Селезньовського кам'яновугільного рудника.

Того ж року К. Мсциховський на базі свого підприємства заснував акціонерну компанію «Селезньовське товариство кам'яновугільної та заводської промисловості» зі статутним капіталом 1 млн руб., розділених на 400 акцій по 2500 руб. кожна³⁶. Головою правління став сам Казимир Людвігович. На його шахтах тоді вже працювало 1600 гірників. Для них власник побудував колонію, що налічувала 136 невеличких будиночків. Крім того, у робітничому селищі було проведено водогін з 15 розбірними кранами, зведено лікарню на 16 ліжок, а також школу на 125 учнів. Для розваг робітників збудовано платний кінематограф³⁷. З цього приводу один із колег К. Мсциховського зазначав: «Добре сам заробляючи, тому що поклади вугілля виявилися чудовими, Мсциховський вважав за необхідне добре винагороджувати за роботу на себе. Робітники й службовці рудника мали непогані приміщення і пристойно заробляли — взагалі Селезньовський рудник був одним з найкращих рудників району за загальним культурним рівнем всієї обстановки рудничного життя»³⁸.

Сам же К. Мсциховський активно цікавився всіма справами на руднику. Він «був постійно в курсі рудничних справ, [...] часто копітким до дрібниць, але завжди дуже справним господарем...». До робітників і службовців К. Мсциховський ставився хоча і без підкресленої прихильності, але завжди добре³⁹.

Принагідно зазначимо, що в 1903 р. керуючим рудником К. Мсциховського став також поляк — гірничий інженер Йосиф Крживицький. У 1888 р. він закінчив Санкт-Петербурзький гірничий інститут, а потім протягом десяти років успішно керував великим Голубовським рудником. За спогадами колег, Й. Крживицький вирізнявся «чудовим технічним і комерційним розумінням справи»⁴⁰. Однак у К. Мсциховського він пропрацював недовго. Залишивши Селезньовку, вдався до організації власного бізнесу й заснував 1907 р. у Слов'яносербському повіті Романівський рудник⁴¹. Й. Крживицький був активним учасником з'їздів гірничопромисловців Донбасу, входив

³⁰ Труды VII Съезда горнопромышленников Юга России. Харьков, 1883. С. 40.

³¹ Горные инженеры Донбасса. URL: <https://miningwiki.ru/wiki/> (дата обращения: 04.09.2025).

³² Петров В. Мсциховський Казимир Людвігович. *Енциклопедія Сучасної України*. 2020. Т. 22. URL: <https://esu.com.ua/article-69803> (дата звернення: 04.08.2025).

³³ Устав Донецкого общества железодельного и сталелитейного производств. Санкт-Петербург, 1891. С. 3, 7.

³⁴ По Екатерининской железной дороге. Вып. 2. Екатеринослав, 1912. С. 258.

³⁵ Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1893 год. Ч. 2. Екатеринослав, 1894. С. 154.

³⁶ Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна / Сост. В. Коробков. Харьков, 1901. С. 226.

³⁷ По Екатерининской железной дороге. Вып. 2. С. 261.

³⁸ Фенин А. Воспоминания инженера. Часть II.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ По Екатерининской железной дороге. Вып. 2. С. 258.

до складу керівного органу — Ради з'їзду⁴². Друг і товариш по службі Йосифа Анастасовича О. Фенін характеризував його так: «Людина поетичної душі, чудовий музикант... з великим природним, дуже практичним, як у більшості поляків, розумом... Добрий і справедливий начальник, який був позбавлений за своєю натурою елементів жорсткого щодо інших примусу, Крживицький залишив після себе добру пам'ять, особливо в робітників, які надзвичайно цінували делікатність ставлення, його милий гумор»⁴³.

Повертаючись до діяльності К. Мсциховського, зазначимо, що з часом його компанія придбала у власність Новоолександрівський та Ольговерховський рудники й у 1908 р. капітал Товариства було збільшено до 2,5 млн руб.⁴⁴. У грошовому еквіваленті річний обіг продукції фірми К. Мсциховського коливався в сумі від 1,2 до 1,8 млн руб. Додамо, що директором-розпорядником Товариства тоді став гірничий інженер Олександр Людвигович Біалковський, який був також членом правління Товариства Грушевських рудників Пенцилло і К^о⁴⁵. Крім того, на посадах інженерів у Селезнєвському товаристві на початку 20 ст. працювали такі представники польської технічної інтелігенції, як Антон Кучинський і Георгій Дубіса-Крачак⁴⁶.

Був К. Мсциховський і постійним учасником З'їздів південних гірничопромисловців, перебував у складі Ради. Неодноразово обирався й уповноваженим з'їзду для розв'язання актуальних питань діяльності гірничої промисловості Донбасу. Крім того, з 1908 р. К. Мсциховський був виборним від шахтовласників півдня у Піклувальній раді Луганської торговельної школи. Підприємець не уникав і добродійних справ. У 1913 р. на території його маєтку було зведено парафіяльну церкву-школу й будинок для вчителів.

Щодо політичних поглядів, то К. Мсциховський, як і багато хто з шахтовласників, був переконаним монархістом. Тож не дивно, що розглядав тогочасний політичний рух як несуттєвий, який «йшов від незначної купки баламутів і не зачіпав глибин російського народу». Так само «неважливим, непотрібним... вважав він і наявність політичних партій»⁴⁷.

У період Першої світової війни директором Правління компанії К. Мсциховського

став інженер-технолог Казимир Буковський⁴⁸. Закінчивши Петербурзький технологічний інститут, у 1900 р. він працював помічником директора на підприємстві Товариства «Руський Провіданс» у Маріуполі⁴⁹. Пізніше був директором-розпорядником Петро-Марієвського товариства кам'яновугільної промисловості, яке діяло у Слов'яносербському повіті на французькі кошти⁵⁰. Але згодом, приставши на пропозицію К. Мсциховського, почав працювати в його компанії.

У роки Великої війни К. Мсциховський долучився до допомоги пораненим. Під час війни вів доволі усамітнений спосіб життя. Окрім найближчих співробітників, у його садибі майже ніхто не бував. Можливо, це пояснювалося тим, що, як згадував О. Фенін, «наша промислова громадськість не любила М[сциховського], вважаючи його користоловцем та чванливим "паном"». Адже «у ньому завжди відчувалася деяка частка зарозумілої переваги, що природно відштовхувало від нього людей, які мало його знали»⁵¹.

Отже, К. Мсциховський залишив помітний слід у розвитку кам'яновугільної промисловості та залізничного транспорту Катеринославщини, продемонструвавши чималу заповзятливість, ділову ініціативу і винахідливість. Для представників польської громади він став наочним орієнтиром і надихаючим прикладом успішної бізнескар'єри. Саме тому навколо К. Мсциховського гуртувалися представники польського інженерного й бізнесового товариств.

У гірничій галузі Катеринославщини активно діяли й інші інженери польського походження. Приміром, в Анонімному товаристві Варваропольських кам'яновугільних копій, яке функціонувало в Слов'яносербському повіті на початку 20 ст., працював гірничий інженер Владіслав Пеніонжек⁵².

Згадаймо й Казимира Рошковського, який в 1887 р. закінчив Гірничий інститут і від 1890 р. перебував у розпорядженні Головного гірничого управління з відрядженням до Макіївських кам'яновугільних копалень спадкоємців І. Іловайського. З 1903 р. завідував Карловським та Дмитріївським рудниками Алмазного кам'яновугільного акціонерного товариства⁵³.

⁴² Труды XL Съезда горнопромышленников юга России. 21–29 ноября 1915 г. Харьков, 1916. Т. 1. С. 8.

⁴³ Фенин А.И. Воспоминания инженера. С. 121, 124.

⁴⁴ По Екатерининской железной дороге. Вып. 2. С. 258.

⁴⁵ Труды XXXVIII Съезда горнопромышленников юга России. Харьков, 1913. Т. 1. С. 13.

⁴⁶ Труды XXXIII Съезда горнопромышленников Юга России. Харьков, 1909. Т. I. С. 16, 18.

⁴⁷ Фенин А.И. Воспоминания инженера. Ч. II. С. 172.

⁴⁸ Труды XL Съезда горнопромышленников юга России. С. 7.

⁴⁹ Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна... С. 305.

⁵⁰ Список фабрик и заводов России. По официальным данным фабричного, податного и горного надзора. Санкт-Петербург, 1910. С. 962.

⁵¹ Фенин А. Воспоминания инженера. Часть II.

⁵² Фабрики, заводы и рудники Донецкого бассейна 1909 г. Справочная книга. Харьков, 1909. С. 218.

⁵³ Горные инженеры Донбасса.

Заслужує на увагу і той факт, що в роки Першої світової війни членами Ради з'їзду південних гірничопромисловців були етнічні поляки: інженер Карл Бортновський, директор рудників Компанії Прохоровських кам'яновугільних копалень, та Фелікс Новаковський, гірничий інженер, керуючий Кадієвським рудником Південно-Російського Дніпровського металургійного товариства⁵⁴.

Ще один поляк — Йосиф Дворжанчик — залишив помітний слід у розвитку економіки регіону. Фах інженера-технолога він здобув у Харківському технологічному інституті. Діяльність у Донецькому басейні розпочав у відомого промисловця О. Алчевського на посаді помічника завідувача Павловської шахти. Згодом Й. Дворжанчик працював інженером на Кадієвському руднику, а напередодні Першої світової війни був директором-розпорядником відразу трьох великих вугледобувних компаній: Товариства Микитівських кам'яновугільних копій, Ірмінського кам'яновугільного товариства й Товариства для розробки кам'яної солі і вугілля в Південній Росії, демонструючи якості талановитого комерсанта й адміністратора⁵⁵. Крім того, він очолював правління Олексіївського гірничопромислового товариства, тобто компанії, де розпочинав свою інженерну практику⁵⁶. Й. Дворжанчик вів також активну громадську роботу, зокрема був членом Ради з'їзду гірничопромисловців півдня Росії та виборним від цієї організації у Харківському комітеті з перевезення мінерального палива⁵⁷. Під час Першої світової війни активно долучився до діяльності організацій, які опікувалися наданням допомоги біженцям та пораненим солдатам. У 1915 р. брав участь у створенні Харківського відділення Польського товариства допомоги жертвам війни (Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny (PTPOW)) і зрештою був обраний заступником голови цієї інституції. Й. Дворжанчик був учасником засідань місцевого Комітету великої княгині Тетяни Миколаївни з питань організації допомоги постраждалим від воєнних дій⁵⁸.

Щодо політичних переконань інженерів-поляків, то вони не були однаковими. Деякі поляки сповідували доволі ліберальні погляди, долучившись до складу партії кадетів. Зокрема, за даними царської охоранки, напередодні Першої світової війни у лавах Бахмутської організації кадетів перебував

гірничий інженер Вітольд Недзельський. У 1907 р. він закінчив гірничий інститут, а в 1910 р. був відряджений Головним гірничим управлінням до командитного товариства «Вознесенський рудник». Начальник Катеринославського губернського жандармського управління полковник Терентьев у листопаді 1914 р. пропонував своїм підлеглим у Бахмутському повіті «мати постійний нагляд за діяльністю і зв'язками таких осіб»⁵⁹.

Водночас варто відзначити, що в ієрархії ідентичностей місцевих підприємців та інженерів польського походження серед чотирьох типів, які виділив німецький дослідник Р. Лінднер («соціальний, національний, локальний і особистісний»)⁶⁰, домінуючою була не їхня суспільно-політична визначеність, а відносини у межах власної соціальної групи. До того ж вони ніколи не забували, що були поляками, і, за спогадами сучасників, «гаряче любили» свою батьківщину⁶¹.

Доля гірничих інженерів польського походження, що стали органічною частиною бізнес-середовища та інженерних кадрів Катеринославщини, під час і після революції 1917–1920 рр. склалася по-різному, але значна їх частина виїхала до відродженої тоді Польської держави.

Можна висувати, що у пореформену добу в гірничій галузі на Катеринославщині працювало, за нашими підрахунками, понад два десятки представників польської технічної інтелігенції, які репрезентували потужний елітний потік у процесі формування польської діаспори. Вони виконували обов'язки директорів або інженерів, демонструючи високий рівень професіоналізму й працездатності. Інженери-поляки, які, за висловом мемуариста, були «більшими європейцями», ніж інші гірничопромисловці Катеринославської губернії⁶², активно долучалися й до бізнесової діяльності, закладаючи власні шахти або створюючи вугледобувні компанії. Окрім того, вони очолювали правління вже діючих великих гірничопромислових товариств.

Інженери польського походження в останній чверті 19 — на початку 20 ст. також активно долучалися до діяльності професійних громадських організацій. До складу Ради з'їздів гірничопромисловців півдня Росії в різні часи входили: К. Бортновський, Й. Дворжанчик, Й. Крживицький, К. Мсциховський, Ф. Новаковський, Л. Підгаєцький. Функції секретаря цієї організації виконував М. Яшевський. Отже, можна

⁵⁴ Труды XL Съезда горнопромышленников юга России... С. 7, 18.

⁵⁵ Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Отд.: Горное дело. Петроград, 1914. № 79, № 105.

⁵⁶ Там же. № 109.

⁵⁷ Труды XL Съезда горнопромышленников юга России. С. 7.

⁵⁸ Korzeniowski M., Latawiec K., Mądzik M., Tarasiuk D. Polacy na Wschodniej Ukrainie... С. 157.

⁵⁹ ДАДО. Ф. 313. Оп. 2. Спр. 3044. Арк. 19 зв.

⁶⁰ Лінднер Р. Підприємці і місто в Україні. 1860–1914 рр. (Індустріалізація і соціальна комунікація на Півдні Російської імперії). Київ, 2008. С. 18.

⁶¹ Труды XXXVIII Съезда горнопромышленников юга России. Харьков, 1913. Т. 1. С. 128.

⁶² Там же.

стверджувати, що інженери, бізнесмени, комерсанти польського походження зробили вагомий внесок у промислову розбудову регіону, закладаючи міцні традиції підприємництва на Півдні України.

Результатом дослідження стало виокремлення двох, можливо, не найпотужніших, але дуже показових польських міграційних потоків на Катеринославщину в останній чверті 19 — на початку 20 ст. Вони демонструють широкий спектр польського переселенського руху, його полярні, дуже несхожі сторони. За методами формування ці потоки польських мігрантів унаочнюють, з одного боку, примусове переміщення владою політично активних учасників повстання, а з іншого — добровільне переселення до дуже перспективного регіону.

Метою перебування на Півдні України колишніх польських повстанців стало виживання в очікуванні завершення терміну заслання, тоді як представники іншої групи мігрантів пов'язували своє перебування в краї з реалізацією амбітних планів державної служби та бізнес-кар'єр. За своєю політичною орієнтацією обидва потоки також були антиподами: відважні борці за незалежну Польщу й абсолютно лояльні піддані Російської імперії. Хоча варто відзначити, що, пройшовши через сибірську каторгу, польські політичні засланці у катеринославський період не виявляли політичної активності, більше турбуючись власним фізичним виживанням.

Представники обох груп по-різному тлумачили перспективи свого перебування на Півдні України. Перші, в переважній більшості, розглядали Катеринославщину як транзитний регіон, тоді як представники польського бізнесу пов'язували з ним економічне й фінансове майбутнє своїх родин.

Водночас, окрім відмінностей, обидва міграційні потоки мали й спільні риси. Насамперед, це високий освітній рівень і вікові параметри. Колишні повстанці опинялися у Катеринославській губернії переважно у віці 25–35 років. Представники бізнесового потоку відправлялися до Донецького басейну будувати свої майбутні кар'єри майже відразу після завершення закладів вищої освіти. Найбільш імовірно, особисті зустрічі представників обох потоків не відбувалися — дуже різними за соціальним станом, політичними уподобаннями та матеріальними можливостями були ці люди.

Підрахунок кількісних параметрів обох потоків, що вимірювався десятками осіб, дає змогу стверджувати, що вони репрезентували прикінцеві позиції у широкому спектрі переселення тисяч поляків до Катеринославської губернії. Між цими полюсами — широка трудова міграція, переселення службовців, діячів освіти й культури, тобто тих соціальних груп, вивчення переміщення та адаптації яких на Півдні України потребує додаткових дослідницьких зусиль.

REFERENCES

- Boiko, A. V. (2021). *Doslidy istorii Stepovoï Ukrainy: u 2 t. Zaporizhzhia* [in Ukrainian].
- Caban, W., & Mulina, S. (2018). Zesłancy postyzncniowe w Kurgane. Sprawa Towarustwa Pomocy Wzajemnej. *Res Historica*, 46, 203–218 [in Polish].
DOI: <https://doi.org/10.17951/rh.2018.46.203-218>
- Fenin, A. (1938). *Vospominaniia inzhenera. K istorii obshchestvennogo i khoziaistvennogo razvitiia Rossii (1883–1906 gg.)*. Praga [in Russian].
- Fenin, A. *Vospominaniia inzhenera*. B. g. Chast II. [in Russian].
- Iavornitckii, D. (1989). *Istoriia goroda Ekaterinoslava*. Dnepropetrovsk [in Russian].
<https://corpus.prozhito.org/person/5811>
- Korzeniowski, M., Latawiec, K., Mądzik, M., & Tarasiuk, D. (2014). *Polacy na Wshodniej Ukrainie w latach 1832–1921*. Lublin [in Polish].
- Lindner, R. (2008). *Podpriemtsi i misto v Ukraini, 1860–1914 rr. (Industrializatsiia i sotsialna komunikatsiia na Pivdni Rosiiskoi imperii)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Lytvynova, T. F. (2014). *Biohrafichni notatky do bibliohrafiï H. K. Shvydko. Shvydko Hanna Kyrylivna: Biobibliohrafichni pokazhchyk*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Petrov, V. (2020). *Mstsykhovs'kyj Kazymyr Liudvyhovych. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. T. 22 [in Ukrainian].
<https://esu.com.ua/article-69803>
- Pirko Vasyl Oleksiiovych: [Biobibliohrafichni pokazhchyk]. (2010). Donetsk [in Ukrainian].
- Portnov A., & Portnova, T. (2024). *Dnipro. Biohrafiiia velykoho mista v stepu*. Kyiv [in Ukrainian].
- Portnov, A. (2022). *Dnipro: An Entangled History of a European City*. Boston: Academic Studies Press Academic Studies Press [in English].
- Ragozin, E. (1895). *Zhelezo i ugol na yuge Rossii*. Saint Petersburg [in Russian].

- Shliakhov, O. (2022). Pidpriiemtsi pivdnia Ukrainy v druhii polovyni XIX — na pochatku XX st.: biznesovi praktyky ta hromadsko-politichna diialnist [Entrepreneurs of the Southern Ukrainian Provinces of Russian Empire in the Political Practices of the Early Twentieth Century]. Dnipro [in Ukrainian].
- Shliakhov, O. (2025). Kazymyr Mstsykhovskiy: sotsioprosesiyni portret hirnychopromyslovtisia kintsia XIX — pochatku XX st. *Peredovi tekhnolohii realizatsii osvitynikh initsiatyv*, 458–466, Pereiaslav [in Ukrainian].
- Shvydko, H.K. (2012). Svitlana Viktorivna Abrosymova (20 chervnia 1953 — 6 bereznia 2011) [bibliohrafiia]. *Ukrainskyi arkhеоhrafichnyi shchorichnyk*, 16/17, 734–739 [in Ukrainian].
- Svitlenko, S., Shlyakhov, O., & Myronchuk, V. (2019). Polski pereselentsi u krai. *Etnonatsionalnyi svit Prydniprovia. Ch. 2: Etnonatsionalni spilnoty chasiv inkorporatsii ta modernizatsii*, 165–173, Dnipro [in Ukrainian].
- Trynkovskii, Ya. (2023). *Polskaia Sibir. Ssylnye i ikh zhizn. Rozhdenie mifa*. Saint Petersburg [in Russian].

Дата першого надходження статті до редакції: 02.02.2026 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.02.2026 р.

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)